

KAPITEL 4

BESÆTTELSESTIDEN 1940-1945 – KAMPEN OM AT FORTOLKE FORTIDEN

Hvis det, som definerer erindringsfællesskaber, er en fælles forståelse for og interesse i fortiden, må besættelsestiden fra 9. april 1940 til 5. maj 1945 siges at være den vigtigste fortidserindring for danskerne overhovedet. I film, bøger, monumenter, museer, mindehøjtideligheder og debatindlæg cementeres et dansk erindringsfællesskab om besættelsen.

I modsætning til vikingetiden og 1864 er besættelsestiden tæt på os i tid. Der findes fortsat mennesker, der personligt kan erindre perioden, og aktører fra perioden tilhører partier og interesser, som fortsat eksisterer. Hvor erindringsfællesskabet om vikingetiden var politisk ufarligt, er erindringen og fortolkningen af Danmarks besættelsestid stærkt politiseret. Et eksempel på politiseringen er debatten i forbindelse med nedbrændingen af Frihedsmuseet i 2013. Efter branden kunne man i avisdebatter iagttage, at følelserne fik frit løb.

I dette kapitel er det erindringshistoriske fokus på, hvad det er ved besættelses-

tiden, der aktualiserer den i dag, og hvordan der føres erindringspolitiske kampe om at fortolke besættelsestiden. Herudover forklares også, hvordan man kan undersøge 'den lille historie' om besættelsestiden ved hjælp af mundtlige kilder, og sidst hvordan besættelsestiden fremstilles som fiktion i film og tv.

Overblik: Besættelsestiden i Danmark 1940-1945

Der kan være flere forskellige årsager til den store interesse for besættelsestiden. Det er en periode, der ligger relativt tæt på os i tid, og der er stadig levende øjenvidner til de historiske begivenheder. Erfaringerne fra 2. verdenskrig har haft stor betydning for, hvordan vi har valgt at indrette vores samfund i eftertiden. Og besættelsestiden er en periode i danmarkshistorien, der er præget af store politiske og moralske dilemmaer, som stadig kan diskuteres og relateres til vores liv i dag.

Og vi kan ikke stå
å de mænd og
æmpede mod et
et fremmed sprog
Bjørnstjerne Bjørn-
l fædrene har
ædt, har den
andt vor ret".
O, og glæden var
fået det gamle
er også med ve-
ler måtte blive syd
le videre for at be-
ietraditioner – og
lighed sende dem
ort gamle land til-
foroven, der råder

alle tilstedevæ-
d mig ud tale

historien

/ 1864 markeret
fremstillinger, sær-
Men jubilæet blev
lle indslag ofte
r i centrum som "I
1864-cykelferie",
g "Kampen om
blev genskabt.
ugte museer og
enheden til at
m deres udbud.
dk/kombi

Meget af den erindringspolitiske debat bundet i den særlige danske samarbejds-politik, der gjorde sig gældende i perioden fra besættelsen 9. april 1940 til 29. august 1943.

Da Danmark blev besat om morgenen den 9. april 1940, blev der indkaldt til krisemøde på Amalienborg, hvor kong Christian d. 10., kronprins Frederik, regeringen og cheferne for de forskellige militære værn deltog. På mindre end to timer blev det på dette møde besluttet, at Danmark ikke skulle yde den tyske besættelsesmagt militær modstand, men at man ville efterleve besættelsesmagts krav om en såkaldt 'fredsbesættelse'.

Siden nederlaget i 1864 har skiftende danske regeringer ikke gjort sig forhåbninger om at kunne forsvare sig mod Tyskland. Igennem 1930'erne var der politisk uenighed om, hvor stærkt det danske forsvar skulle være. De konservative ønskede oprustning som modsvar mod et militaristisk Tyskland, mens regeringen bestående af Socialdemokratiet og det Radikale Venstre skar ned på forsvaret, ud fra tanken om at et eksistensforsvar mod Tyskland var en umulighed.

I 1930'ernes tilpasningspolitik gik man langt for ikke at genere Tyskland; de danske medier blev bedt om at udføre selvzensur ved ikke at skrive negative historier om Tyskland og landets nazistiske ledelse, og Danmark lukkede lige som andre europæiske lande sine grænser for tysk-jødiske flygtninge.

Da krigen brød ud med Tysklands invasion af Polen den 1. september 1939, håbede man i Danmark, at man kunne

gentage den politiske balancegang mellem stormagterne, der havde formået at holde Danmark neutral gennem 1. verdenskrig.

Håbet om neutralitet blev definitivt udelukket, da Tyskland besatte Danmark den 9. april 1940. Danmark var nu en del af verdenskrigen. Spørgsmålet var, hvordan man skulle forholde sig til det?

Resultatet blev den såkaldte samarbejdspolitik.

Samarbejdspolitikken

Danmark accepterede et tilbud fra Tyskland om ikke at kæmpe imod besættelsesmagten og acceptere en såkaldt 'fredsbesættelse'. Til gengæld ville Danmark formelt stadig blive betragtet som en suveræn stat, som Tyskland ikke var i krig med. Derfor kunne Danmark også beholde landets demokratiske institutioner; regeringen, Folketinget, domstolene og politiet, og alt samarbejde skulle foregå gennem de sædvanlige diplomatiske kanaler.

Dette tyske tilbud havde ingen forbindelse til Danmarks tilpasning til Tyskland i mellemkrigstiden; Norge, Holland og Belgien fik samme tilbud, men det var kun Danmark, der tog imod det. Norge valgte derimod at kæmpe imod besættelsesmagten, hvilket betød, at Norge med hjælp fra de allierede forsvarede sig mod den tyske besættelsesmagt indtil 10. juni 1940, hvor Norge kapitulerede. Den norske regering var blevet tvunget i eksil i England, og der blev indsat en regering under ledelse af den norske nazileder

lancegang mel-
avde formålet at
gennem 1. ver-

blev definitivt
besatte Danmark
nark var nu en del
smålet var, hvor-
sig til det?
å kaldte samar-

ken

t tilbud fra Tysk-
imod besættel-
en såkaldt 'freds-
ville Danmark
ragtet som en su-
id ikke var i krig
nmark også be-
tiske institutioner;
, domstolene og
jde skulle foregå
diplomatiske

havde ingen forbin-
asning til Tyskland
ørge, Holland og
ud, men det var
imod det. Norge
ape imod besættel-
ød, at Norge med
forsvarede sig mod
nagt indtil 10. juni
itulerede. Den nor-
t tvunget i eksil i
indsat en regering
ørske nazileder

Billede af den samlingsregering, der blev nedsat efter besættelsen 9. april 1940. Regeringen bestod af fire socialdemokrater, en radikal, to venstremænd og to konservative og derudover tre ministre, der stod uden for partierne.

Vidkun Quisling, men som grundlæg-
gende blev styret af den tyske besættel-
sesmagt.

Motiverne bag samarbejdspolitikken
var en accept af, at det lille og militært
svage Danmark ikke ville kunne stille
noget op i kamp mod det store og stærkt
militariserede Tyskland, og at en kamp
højst ville være symbolsk, og i værste fald
kunne komme til at koste mange menne-
skeliv og føre til store materielle skader
på landet.

Derudover mente den siddende rege-
ring, bestående af Socialdemokratiet og
Det Radikale Venstre, at man ved at sam-
arbejde med den tyske besættelsesmagt
ville kunne bevare de demokratiske insti-
tutioner i Danmark; den folkevalgte rege-
ring, politiet og domstolene. Man fryg-
tede, at hvis man ikke samarbejdede, ville
besættelsesmagten indsætte en nazistisk
marionetregering, indføre militærdom-
stole og lade det tyske militær træde i ste-
det for det danske politi.

Den 10. april, dagen efter besættelsen,
blev SR-regeringen udvidet til en 'sam-
lingsregering', der skulle dække det poli-
tisk spektrum bredere ved at optage tre
såkaldte 'kontrolministre' fra Venstre og
tre fra de Konservative. Begge partier un-
derstregede, at de deltog pga. den særlige
krisesituation, som landet var i, og at de
ikke påtog sig ansvaret for den valgte
samarbejdslinje. De konservative ind-
trådte endda som enkeltpersoner og ikke
som repræsentanter for partiet, der var
stærkt imod samarbejdet.

Allerede fra besættelsens første dag
spillede dilemmaet 'samarbejde eller mod-
stand?' altså en central rolle. I besættelsens
første år hældede danske politikere og be-
folkningen tydeligt over mod samarbejdet
med tyskerne. Holdningen til samarbejds-
politikken begyndte at ændre sig fra ac-
cept, til at der var grupper i samfundet, der
gjorde forskellige former for modstand.

Mandatfordeling ved Folketingsvalg 1943

Parti	Formand	Stemmer	Stemmeandel pct.	Mandater	-/+
Socialdemokratiet (A)	Hans Hedtoft	894.632	41,7	66	+2
Det Konservative Folkeparti (C)	John Christmas Møller	421.523	21,0	31	+5
Venstre (D)	Knud Kristensen	376.850	18,7	28	-2
Det Radikale Venstre (B)	Hans Jeppesen	175.179	8,7	13	-1
Dansk Samling (R)	Arne Sørensen	43.367	2,2	3	+3
DNSAP (N)	Frits Clausen	43.309	2,1	3	+/-0
Danmarks Retsforbund (E)	P. Gregersen	31.323	1,6	2	-1
Bondepartiet (F)	Valdemar Thomsen	24.572	1,2	2	-2

Tysklands såkaldte 'fredsbesættelse' af Danmark, der var betinget af, at Danmark samarbejdede med besættelsesmagten, skabte den særlige situation, at der blev afholdt folketingsvalg, selv om landet var besat og ikke havde reel selvbestemmelse. 89,5 % af de stemmeberettigede stemte ved valget i 1943, hvilket stadig er den højeste valgdeltagelse et folketingsvalg nogensinde har haft. 90 % af de afgivne stemmer gik til de fire store partier (A, C, D og B), der udgjorde den samlingsregering, der stod for samarbejdspolitikken, hvilket kan tolkes som en folkelig opbakning til samarbejdet, Kommunistpartiet DKP kunne man ikke stemme på ved valget, fordi det var blevet ulovliggjort i 1941.

Fra samarbejde til begyndende modstand

I besættelsens første år var der ikke nogen udprægede tegn på modstand eller kamp mod besættelsesmagten, hverken fra politikerne eller befolkningen. Et meget tydeligt eksempel på, at de danske politikere føjede tyskernes krav, var interneringen af de danske kommunister i 1941.

Da Tyskland gik til angreb på Sovjetunionen i 1941, ville de samtidig forbyde kommunistpartier i de besatte områder, herunder Danmark, og internere kommunisterne, så de ikke dannede kommunistiske modstandsgrupper.

Den danske regering bøjede sig for de tyske krav, selv om de var i tydelig strid med Grundloven. Regeringens argument

var, at det var bedre, at det danske politi arresterede kommunisterne, end at de tyske soldater gjorde det.

Det danske politi havde dog mulighed for at finde frem til flere kommunister end tyskerne, fordi de havde et større lokalkendskab. De tyske myndigheder havde krævet 38 ledende kommunister udleveret, men politiet gjorde deres arbejde med en særlig grundighed og arresterede 339 kommunister, der blev sendt til Horserødlejren – 220 blev senere løsladt, men resten forblev i politiets varetægt, hvorefter flere kom i koncentrationslejr. Mange andre kommunister gik under jorden eller flygtede.

Arrestationerne blev senere fulgt op med Kommunistloven, der ulovliggjorde

mandater	-/+
66	+2
31	+5
28	-2
13	-1
3	+3
3	+/-0
2	-1
2	-2

ark samarbejdede
 etingsvalg, selv
 eberettigede
 ngsvalg nogen-
) og B), der ud-
 lkes som en folke-
 : på ved valget,

et danske politi
 ne, end at de ty-

de dog mulighed
 kommunister
 vde et større
 myndigheder
 : kommunister
 jorde deres ar-
 ndighed og arre-
 r, der blev sendt
 blev senere løs-
 i politiets vare-
 i i koncentrati-
 mmunister gik
 de.

senere fulgt op
 der ulovliggjorde

Erik Scavenius – samarbejdspolitikken personificeret

En person, der ofte er blevet fremstillet som synonym med samarbejdspolitikken, er Erik Scavenius, der først var udenrigsminister og siden statsminister fra 9. november 1942 til 29. august 1943.

Scavenius og hans rolle i samarbejds- politikken har i eftertiden været meget om- diskuteret, fordi han stod for en politisk linje, som er blevet kaldt 'aktiv tilpasning', der betød, at Scavenius gik længere, end hvad besættelsesmagten egentlig krævede for at få goodwill til det fremtidige samar- bejde.

Det er efterfølgende blevet diskuteret, om Scavenius gik for langt i sin tilpasning til tyskerne, og om han egentlig havde sympa- tier med dem, eller om han var en dygtig diplomat og politiker, der formåede at navi- gere Danmark gennem en kompliceret og farlig situation.

At Scavenius og samarbejdspolitikken stadig er kontroversiel i dag, kan ses i et ek- sempel, hvor Scavenius bevidst blev valgt fra, da der i 2012 skulle navngives veje ef- ter tidligere statsministre i et nybygget kvar- ter på Amager i København.

alt kommunistisk arbejde. Loven blev vedtaget med et bredt flertal i Rigsdagen. Selv om loven var i strid med Grundlo- ven, blev den begrundet med, at kommu- nisterne var en farlig samfundsomstyr- tende og terroristisk gruppe.

En central årsag til, at det gik så hårdt ud over kommunisterne, var, at der blandt politikere og i befolkningen var en stærk anti-kommunistisk stemning.

Forfølgelsen af kommunisterne betød, at de blev en vigtig gruppe i grundlæggel- sen af den tidlige modstand mod besæt- telsesmagten.

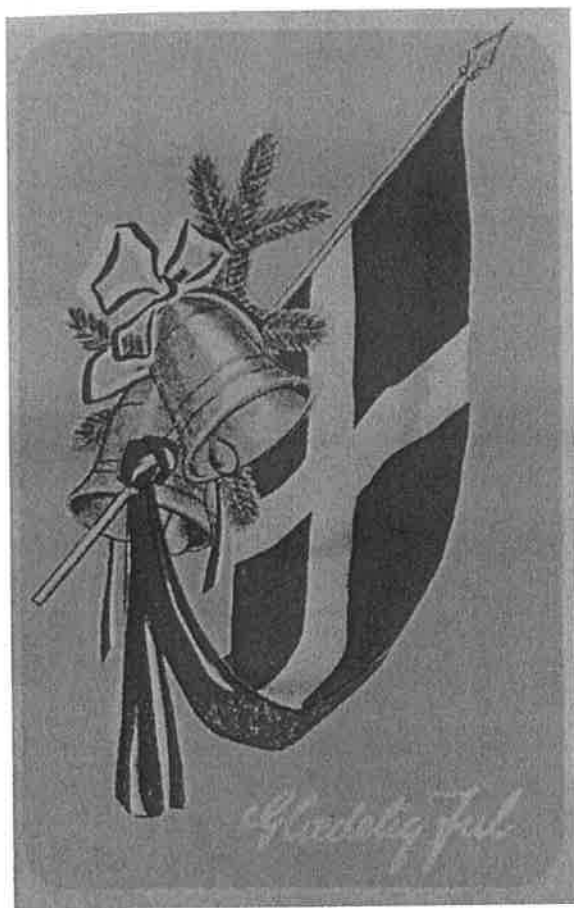
Passiv og aktiv modstand

Da Danmark blev besat, sendte statsmini- ster Thorvald Stauning en meddelelse ud om, at danskerne skulle forholde sig i ro og samarbejde mest muligt med tyskerne for at sikre fædrelandets interesser. Dette var regeringens politik indtil samarbejds-

politikkens sammenbrud 29. august 1943. Langt de fleste danskere fulgte dette råd, måske af loyalitet til regeringen, af- magt eller frygt for tyskerne.

Men der udviklede sig en måde at for- holde sig til besættelsesmagten i befolk- ningen, som man i eftertiden har kaldt 'passiv modstand'. Dette kunne indebære at deltage i store alsangsstævner, hvor flere tusind danskere mødte for at synge natio- nale sange, at bære kongemærket, der hyldede kong Christian d. 10., der var blevet en folkelig samlingsfigur, fordi han hver morgen red gennem det besatte Kø- benhavn på sin hest. Der skete en form for national vækkelse af befolkningen, som også kunne ses i, at der i 1940-41 blev dannet en kulturel forening kaldet Dansk Ungdomssamvirke, som skulle fremme danske og demokratiske værdier, så nazismen ikke fik tag i ungdommen.

Det var den unge generation, der of- test var kritiske over for samarbejdspoli-

Her ses et julekort, der er blevet sendt i 1943. Det store Dannebrog, som er kortets centrale motiv, er langt mere nationalt end juleagtigt. Kortet er et eksempel på den nationale og moralske oprustning, der skete i løbet af besættelsen. Julekort som dette, alsangstæverne og dyrkelsen af kong Christian d. 10. er alle dele af den såkaldte 'passive modstand', hvor man ikke overtrådte loven, men viste en symbolsk afstandtagen til besættelsesmagten. Efter befrielsen var den udbredte passive modstand med til at skabe en følelse af, at de fleste danskere havde været en del af modstandsbevægelsen, selv om det faktisk var et meget lille mindretal, der havde gjort en aktiv og ulovlig indsats.

tikken, og det blev også de unge, der i høj grad kom til at udgøre den aktive modstand.

Besættelsestidens første halvdel var ikke præget af sabotage eller voldelig modstand. Her bestod det illegale arbejde i høj grad i at trykke og omdele illegale blade.

Ofte taler man om 'modstandsbevægelsen', som om det var en samlet organisation, der fungerede som en slags illegal hær mod tyskerne. Dette billede er dog stærkt forsimplet.

Den første modstand begyndte at skyde op forskellige steder i landet i form af forskellige små selvstændige grupper med meget forskellige politiske dagsordener. Modstandsgrupperne havde typisk rødder i de politiske yderfløje (kommunisterne og de nationalkonservative). Der var altså på dette tidspunkt en tydelig politisk kløft mellem modstandsgrupperne og samarbejdsregeringen. Denne kløft gjaldt også på det helt grundlæggende spørgsmål om parlamentarisk demokrati, hvilket samarbejdsregeringen jo forsøgte at værne om ved at samarbejde med tyskerne, og som kommunisterne var stærkt kritiske over for.

Modstanden organiseres

Den første modstand begyndte som ikke-voldelig og ukoordineret.

For at modstanden i Danmark kunne blive mere effektiv, var der brug for, at den blev bedre organiseret og fik våben. I efteråret 1941 blev der dannet en hemmelig organisation i England kaldet SOE

e unge, der i
den aktive
e halvdel var
ler voldelig
illegale arbejds-
nde illegale

dstandsbevæ-
i samlet organi-
en slags illegal
pillede er dog

egyndte at
r i landet i form
idige grupper
itiske dagsorde-
havde typisk
løje (kommuni-
ervative). Der
t en tydelig po-
ndsgupperne
Denne kløft
ndlæggende
risk demokrati,
gen jo forsøgte
øjede med ty-
sterne var

eres
ndte som ikke-

anmark kunne
brug for, at
og fik våben.
annet en hem-
nd kaldet SOE

(Special Operations Executive), der skulle styrke modstandsbevægelserne i de tysk-besatte områder. Denne organisation stod snart bag nedkastning af våben til modstandsbevægelserne og faldskærmsagenter, der skulle hjælpe med at planlægge og koordinere den første sabotage.

I begyndelsen af 1942 begyndte den første sabotage, som dog ikke var særlig effektiv, fordi sabotørerne ikke havde sprængstof, men kun brandbomber.

I takt med at modstandsgrupperne voksede, og der blev flere sabotageaktioner, blev det nødvendigt at organisere indsatsen. Den 16. september 1943 blev Danmarks Frihedsråd dannet af repræsentanter fra fire illegale organisationer: Danmarks Kommunistiske Parti, Dansk Samling, Frit Danmark og Ringen. Frihedsrådets rolle som leder og koordinator af modstanden var selvbestaltet, og ikke alle anerkendte dem.

En af Frihedsrådets vigtigste opgaver var at få udarbejdet et program for, hvad der skulle ske, når befrielsen kom, for at sikre at der ikke udbrød anarki, revolution eller omfattende selvtægt i Danmark. Programmet kom til at hedde 'Når Danmark atter er frit'.

I 1943 var man nemlig begyndt at forvente, at Tyskland ikke ville vinde krigen; Hitler havde i 1941 åbnet for en to-fronts-krig ved at invadere og derved erklære Sovjetunionen krig. Og i februar 1943 havde Tyskland lidt et blodigt nederlag til Sovjetunionen ved slaget om Stalingrad, hvor Tyskland mistede flere end 650.000 soldater, der enten døde, blev såret eller blev taget som krigsfanger. Slaget regnes

af mange som et vendepunkt i 2. verdenskrig. Samtidig begyndte de allierede at vinde sejre i Vesteuropa.

Augustoprøret – da samarbejdet ophørte

1943 blev også en form for vendepunkt i den danske besættelsestid. Illegale aktiviteter og sabotage var taget til, og i takt med det skete der også et stemningsskred i befolkningen, som blev mere og mere kritiske over for samarbejdspolitikken og i højere og højere grad fulgte modstandsbevægelsens opfordringer til strejker og demonstrationer. I august 1943 kulminerede det i det såkaldte Augustoprør, hvor der var strejker og gadeoptøjer i mange danske byer.

Besættelsesmagten så strejkerne som en koordineret indsats og krævede, at regeringen slog hårdere ned på dem der stod bag Augustoprøret og den tiltagende sabotage.

Den danske regering fik besked på at indføre undtagelsestilstand, forbud mod strejker og dødsstraf for sabotage.

Regeringen kunne ikke gå med til denne nye hårde kurs – især ikke dødsstraffen – og indgav sin afskedserklæring 29. august 1943. Hermed var samarbejdspolitikken brudt sammen.

Frem mod befrielsen

Samarbejdspolitikken sammenbrud signalerer på mange måder et brud i den danske besættelsestid. Forholdene i det besatte Danmark, der sammenlignet med